

FRAM

TORBJÖRN
ELENSKY

LIVET EFTER
FRAMTIDEN

GUIDE TILL
SAMTIDEN

fri tanke

WAS

Där är där man inte är.
Här är här där man är.
Och här har man alltid med sig.
Här har man alltid med sig.

Fem myror är fler än fyra elefanter

INNEHÅLL

Förord	9
--------------	---

DEL I. VAR ÄR VI?

Rum och platser.....	21
Riktningar och positioner.....	24
Delar och helheter	26
Upplysning och management	31
Makt och människor	34
Kunskap och kritik	36
Kunskap och sanning	39
Tro och vetande	42
Grannar och gäster	48
Vänner och fiender	51
Väld och makt	53
Före och efter	58
Liberalism och kapitalism.....	61
Fakta och kritik.....	64
Medborgare och makthavare	66
PR och ideologi	70
Här och där	74
Lokalt och globalt	76
Minoriteter och majoriteter	79
Hjälpa och stjälpas.....	83
Utveckling och ansvar.....	87
Kultur och civilisation	91
Rättigheter och frihet	96
Vetenskap och relativism	99
Sövd och väckt.....	103
Snällhet och resultat.....	105
Förväntningar och resultat.....	108

DEL 2. VAD GÖR VI?

1. Folk och försvar	117
2. Infrastruktur och säkerhet	123
3. AI och automatisering	129
4. Hem och skola.....	135
5. Kostnader och värden	143
6. Brott och straff.....	149
7. Kön och identitet	155
8. Forskning och aktivism.....	161
9. Flyktingar och turister	167
10. Abort och dödshjälp	173
11. Säkerhet och frihet	179
12. Offentligheten och medierna.....	185

Förord

MINA TIDIGASTE MINNEN av världshistorien gäller enstaka personer som Moshe Dayan och Idi Amin. Jag klädde ut mig till den förre med en lapp för ena ögat och gjorde teckningar av den andre vid köksbordet. Den första stora händelse jag upplevde via TV på ett sådant sätt att den kändes nära var revolutionen i Iran 1979, när jag var 12 år. När jag var 14 hade jag med mig en bok om Kinas ekonomiska system som jag läste på sommarlovet. Sedan dess har jag aktivt intresserat mig för hur världen hänger samman, vad som driver utvecklingen, ekonomin, hur internationella relationer fungerar och även den inrikespolitiska dynamiken. Jag har aldrig varit med i något parti, bara ett kort tag i Republikanska föreningen. Bland mina tidigaste understreckare i *Svenska Dagbladet*, för 30 år sedan, fanns detta intresse insmuget, mellan de litterära och mera historiska och filosofiska ämnena. Jag har alltid tagit för givet att intresset för världen, för litteraturen, estetiken både som teori och praktik, historien och filosofin självklart hänger samman. När jag försöker hitta förebilder – fast retroaktiva, bekräftande – känner jag mig närmast den italienska traditionen, författare som Pier Paolo Pasolini, Dino Buzzati, Leonardo Sciascia och Umberto Eco, som lika självklart ägnade sig åt och skrev om alla dessa ämnen, och som inte såg motsättningen mellan författar- och konstnärskap som delvis var rent avantgardistiska och ett högst konkret intresse för samtidens politiska liv. Spretigt? Nej, tvärtom, det är andra som är stympade och halvblinda om de väljer bara en bråkdel av det som hjälper

en att förstå mänskligheten. Begränsningen påverkar hur vi uppfattar världen, det finns alltid något mera, alltid ett annat perspektiv, alltid något man missar. När alla är överens om vad som är viktigt är vi illa ute.

Under åren har jag skrivit mängder av artiklar om ideologier, politik, internationella relationer och annat i samma stil. Jag har läst mycket mer än vad jag kunnat skriva om. Denna bok är frukten av detta livslånga intresse och engagemang. Den är också resultatet av min frustration inför en samtid som hellre ger enkla svar än söker förstå komplicerade förhållanden. Som hellre ställer debattens ytterligheter mot varandra än rör sig genom alla de mångskiftande nyanser som i själva verket utgör dynamiken i skeendena omkring oss, vare sig det gäller inrikespolitiken, demokratins förfall, populismens utbredning, de allt fler krigen eller någon av alla de andra företeelserna som utgör och formar vår samtid.

Det brukar ibland sägas att »massorna« vaggas till sömns idag av underhållning och konsumtion. Kanske ligger det något i det. Vi lever i en tid då identitetspolitiska överväganden kräver att vi respekterar »den Andres« världsbild, samtidigt som många här inte ens förstår de förgivettaganden som formar vår egen världsbild. På samma gång är identitet, självbild, sammanhang, trygghet och gemenskap för många viktigare än någon abstrakt sanning, man kan till och med prioritera gemensamma, förenande lögnerna framför obehagliga fakta som tvingar en att ta ställning i svåra frågor. Den programmatiska respekten för minoriteter öppnar naturligtvis för att även majoriteterna börjar upptäcka sina identiteter. När verkligheten är alltför hård och kaotisk, med ekonomiska och politiska mål som många gånger rör sig långt över huvudet på vanliga medborgare, blir enkla svar mera lockande, och identiteten är det enklaste av allt. Ekonomiska och sociala reformer som istället för att öka

tryggheten bara ökar på osäkerheten kan rentav bli lättare att svälja. Många av de mera optimistiska så kallade nyliberalerna tycks helt okänsliga för det personliga lidande som orsakas av att industrier slås ut och bygder dör. Vissa har ofta ganska ensidigt (åtminstone om man ser till hur det förmedlas i mass-media) hyllat exempelvis kinesisk utveckling, som gör, för att ta ett exempel hur högen, att det idag är billigare att importera toalettstolar därifrån än att köpa dem från Gustavsberg. Globalt sätt kan detta vara ett framsteg: Kina utvecklas, ekonomin blir bättre på hela planeten. Men varför skulle inte den medelålders svenske arbetaren som mister sitt uppehålle, kanske rentav sin livsmening, då ingen längre tycks behöva honom, också vara värd vår respekt och omtanke? Dessutom sprider Kina aktivt sitt system, som är långtifrån demokratiskt, med hjälp av de väldiga resurser handeln med väst gett dem, så resultatet är i praktiken rakt motsatt det väntade.

Ett aktivt medborgarskap kräver förmågan till kritiskt tänkande, också inför komplicerade förhållanden bortom den egna kontrollen. Det handlar lika mycket om självbevaralsedrift som om samhällsbygge. Samtidigt finns det väldigt mycket som vi tar för givet, så många auktoriteter vi förlitar oss på utan att ens tänka på dem som auktoriteter. Jag kollar inte upp att busschauffören är nykter och sköter sitt jobb innan jag stiger ombord. Jag ifrågasätter inte matematikens grundvalar när jag ser om kassakvittot stämmer. Vi behöver ett gemensamt golv där vi kan mötas, det betyder en någorlunda riktig, eller åtminstone fungerande, världs- och självbild. Respekt för ett antal grundläggande regler och antaganden, utan att denna respekt upphöjs till dogmatik och avgränsas med tankeförbud. Förmågan att lyssna, att avgöra vilka argument som är relevanta, att inte fastna i detaljerna, att framföra våra egna argument utan att dras med av det egna önsketänkandet.

Min egen spådom för den svenska framtiden är att de intellektuella klyftorna ökar i takt med de ekonomiska: elitskolorna blir bättre, medan övriga halkar efter. De som har tid och kapacitet att söka och förstå information på flera språk, kommer att veta avgjort mycket mer än andra. De som bara har ork efter jobbet att glutta som hastigast i den allt tunnare dagstidningen, för att inte tala om dem som får sin information, eller vad det ska kallas, från Tiktok kommer att leva i tilltagande intellektuell fattigdom. Avståndet mellan elit och folk kommer att växa, men många kommer fortsatt att försvara massans eftersläpning och demokratins nedmontering som ett utslag av fri vilja och kräva respekt för individens val i ett bullrande spektakelsamhälle där åsikter och fakta anses utbytbara. Det är en utveckling vi fortfarande kan bromsa, men till det krävs resurser och vilja. Annars får vi ta att fler på 100 års sikt kommer att ha lättare att tro på jättar än på fysikens lagar, vilket bådär illa för demokratin: kunskap om verkligheten är en förutsättning för att kunna påverka den.

Min avsikt med denna bok är att göra det lite svårare för läsaren att välja den ena eller den andra självklarheten. Jag vill slå sönder de så sorgligt vanliga åsiktsklustren, som gör att man bara behöver veta vad någon tycker om A och kanske B för att förstå vad den anser om resten av alfabetet. Den som köper hela åsiktspaketet tänker inte själv, och det är den osjälvständiga människan som är vår demokratis svagaste länk, vad den än inbillar sig.

Ett klart formulerat problem är redan till hälften löst. Men vad gör vi med problem som snarare är dilemman? Eller, för att ta i: tragiska. Inte (bara) i bemärkelsen att de leder till olycka, utan för att de är på ett djupare sätt olösliga då det handlar om minst två rättfärdiga, riktiga lösningar på ett problem men vilka utesluter varandra.

På flera håll i världen minskar demokratin på ett påtagligt sätt. Hur kan västländerna framhålla sitt eget system som det överlägsna om Kina visar att man växer snabbare och skapar större välstånd med en, ytligt sett åtminstone, välfungerande diktatur? Både ryskt och kinesiskt engagemang i Afrika hotar den demokratiska utvecklingen där, ryssarna genom att föra krig och kineserna genom att plundra kontinenten. Afrikas utveckling är en ödesfråga för EU, alltså även för Sverige. Och det är bara ett exempel, det största och tydligaste, på hur det verkligt lokala samspelar med den globala utvecklingen och därmed också på hur länders, för att inte tala om kommuners, politiker är helt maktlösa inför utvecklingen i det stora. Vem har kontroll över den i så fall? Ja, det är inte svårt att förstå varför så många låter sig dras med av konspirationsteorier. Att leva i känslan av att allt bara pågår helt av sig själv och att vi kastas hit och dit som om vi vore skeppsbrutna på någon flotta är ingen skön känsla. Hellre då någon ond kraft som driver utvecklingen dit den vill.

I sämsta fall är demokratin bara ett sätt att lura på oss gemensamt ansvar för saker som vi egentligen inte kan påverka. I bästa fall är demokratin ett dynamiskt system för att lösa konflikter och för maktodelning och social utveckling. Men detta kräver att tillräckligt stor del av befolkningen är tillräckligt engagerad, vilket innebär att den måste vara tillräckligt kunnig för att göra sig en så riktig bild som möjligt av det rådande läget. Det kräver fungerande medier som rapporterar så sakligt de förmår samt en offentlighet där även mycket svåra frågor kan diskuteras vitt och brett. En av de viktigaste orsakerna till att folk tappar förtroende för politiker är då dessa kör över medborgarna i centrala frågor, bland annat genom att delegera dem till överstatliga organisationer eller (internationella) lagar och överenskommelser. Hur farligt det kan vara att knyta för

mycket av sitt svängrum till internationella organisationer visas med grym tydlighet idag, då USA leds av en president som inte respekterar ingångna avtal. Trump gör att flera av de trender och tendenser jag skissar i denna bok blivit än mer akuta. Det krävs ett fenomenalt fotarbete för att hålla balansen i vår samtid, när allt skakar hela tiden.

Jag kommer att gå igenom dessa saker och försöka reda ut hur de hänger samman, med det förbehållet att det inte kan bli mer än en av flera möjliga fixeringsbilder av vår värld och tid. Fullt medveten om att det inte går att vara helt opolitisk, och att särskilt vänstern är skeptisk till oss som gör anspråk på att försöka förstå och förklara utan att uttryckligen ta parti för den ena eller den andra saken eller sidan, är det ändå mitt ideal. Om jag trodde att kommunism fungerade skulle jag vara kommunist. Nu tror jag inte heller att den nyliberala visionen fungerar, så jag är inte nyliberal heller. Är jag då konservativ? Nej, inte i någon rimlig mening. Jag tror på behovet av en utveckling som leder till större frihet och välstånd för så många människor som möjligt i hela världen och det kräver utveckling, inklusive att gamla fördomar och trossystem nedtonas eller, i en del fall, helst helt monteras ned. Men jag tror att en konstruktiv utveckling också innebär att det behövs en viss institutionell kontinuitet, som garanterar att allmänhetens förtroende kan upprätthållas. Tider av förändring och snabb utveckling, som de vi nu genomlever och antagligen bara befinner oss i början av, blir annars lätt tider av misstro och revolution. Det är rimligt att misstro makten och ibland krävs det en revolution, men på det stora hela befordrar våld inte den konstruktiva utveckling vi behöver.

I del 1 ger jag bakgrunden till uppdelningen mellan höger och vänster och diskuterar demokratins historiska utveckling och status idag. Jag visar på hur polerna kastats om i vissa frågor

samt undersöker hur skiftande identiteter och ökat religiöst inflytande påverkar samhället.

I del 2 skriver jag om tolv centrala problemkomplex, med fokus på sådana som är tragiska till sin natur, det vill säga där varje svar eller lösning leder vidare till nya problem. Det viktigaste för mig har varit att försöka förstå och förklara de större trenderna och mest brännande aktuella problemen. Men viktigast av allt: denna bok är en uppmaning till läsarna att läsa på och tänka själva. Därför serverar jag inga lösningar utan försöker istället lägga fram komplikationer, som delvis är av just tragisk natur, med flera val som alla är rimliga, eller till och med nödvändiga, men som utesluter varandra. Referenser finns att tillgå på Fri Tankes hemsida.

Boken behandlar de politiska positionerna, teknologin och politiken, multikulturella och andra förhållanden, de nya formerna av politik samt krisen för vår demokrati och den liberala överideologin. Idealet är att hålla samman de lokala och de globala perspektiven, det principiella och det faktiska. Vi kommer aldrig att få en värld utan konflikter, men det viktigaste är att konflikterna hanteras inom ett system som större delen av folket, eller mänskligheten för den delen, hyser förtroende för. Just detta förtroende är något av det allra viktigaste. Det tar lång tid att bygga upp, men kan rivas ned av en enda oförsiktig rörelse. Kanske kan man rentav säga att det centrala problemet i denna bok är just detta: förtroendet. Hur det byggs, hur det rivs, hur kampen om det ser ut. De som bryter ingångna avtal och sviker allierade är inte realister, tvärtom – de förstör förtroendet för sig själva. Mjuk makt och hård makt hänger samman.

Vi lever i en tid efter de stora framtidsvisionerna, efter utopierna och den utlovade framtiden, i en samtid som många inte kan orientera sig i, för att de fortfarande använder gamla kartor. Andra har skrivit mer och bättre om flera av de enskilda

frågorna, men jag tror ingen gjort den syntes jag gör här. Om någon tycker att annat är viktigare tycker jag den ska skriva en egen bok om det. Min avsikt har varit att hitta de politiska och existentiella områden där våra uppfattningar av verkligheten på allvar är problematiska för vår förmåga att komma överens. Vi behöver ägna oss åt frågor där de ideologiska rastren gör oss blinda, men inte för att avskaffa ideologierna, det är inte någon bra väg – vi behöver tolkningsmodeller för att kunna förstå och förklara för varandra hur vi ser på världen. Olika värderingar kommer att ge oss olika slutsatser om vad vi bör göra. En viktig grund för detta är att vi bygger upp fungerande gemensamma arenor, scener, rum, där vi kan mötas och prata allvar. Vi behöver även regler för hur vi pratar, hur vi ska komma till tals, vilka synpunkter som är viktiga, hur man opponerar och hur man försvarar sina påståenden. Får vi dessa saker att fungera följer resten av sig själv, mer eller mindre. Det vi behöver är alltså gemensamma regler. Metod snarare än ideologi. Även om metoden i sig kan tolkas som en liberal overrideologi med yttrandefriheten i centrum.

Det centrala för mig är det personliga ansvaret. Ingen annan kan bygga världen åt oss, ingen annan kan skapa vår frihet, trygghet, utveckling. Vi medborgare är inte kunder utan vi är politikernas arbetsgivare. Det är från oss all makt utgår, och om inte vi tar hand om den själva gör någon annan det.

Tack till Jonas Lennevald och Sten Widmalm som läste manus på ett tidigt stadium och gav värdefulla synpunkter. Stort tack även till Johannes Rex och Jack Hildén som varit ovärderliga och outtröttliga sparringpartners under arbetet med boken. Och sist men främst till Martina Stenström som uppmanade mig att skriva den.

Del 1

Var är vi?

Rum och platser

VÅR UPPDELNING MELLAN höger och vänster är från början helt rumslig. Den uppstod i den franska revolutionen där de mer radikala samlade sig till vänster, medan de försiktiga satte sig till höger. Motsvarande rumsliga uppdelning fanns redan tidigare i det engelska parlamentet och revolutionärerna var i hög grad inspirerade av dess former, så kanske kom även denna uppdelning ursprungligen därifrån. Den fick dock ett helt annat innehåll i Frankrike, där det från början föll sig så att den vänstra sidan var den radikala, progressiva, medan den högra var försiktigare och mera konservativ. Uppdelningens dynamik verkar ha drivits på lika mycket av att man mobbades ut om man inte röstade med den grupp man satt med som av att meningsfränder slutit sig samman för att stödja varandra.

Men höger-vänster har inte bara med rummet att göra. Uppdelningen kan också syfta på samhället som en kropp, med två halvor vilka samverkar till en organisk helhet. Den metaforen kan verka lockande, men kan även leda till olika former av fascism och nationell socialism. Även om individualismen och dess begränsningar kan diskuteras, så är det de *individuella* fri- och rättigheterna som är grunden för vår demokrati. I vår hyperindividualistiska tid är inte kroppsmetaforen särskilt gångbar för den politiska dikotomin, men den kan komma

igen, den som alla andra idéer – vissa typer av högerpopulism tenderar exempelvis att se folket som en kropp, med en gemensam vilja, som det de kallar eliten på olika sätt försöker skada, främst genom invandring, men även genderism och liknande.

Redan tidigt splittrades de båda sidorna i mindre grupper – extremvänster, extremhöger, såväl som moderata falanger av olika slag, vilka i sin tur utvecklade sin inre dynamik sinsemellan. Och, kanske mest talande av allt: det uppstod en mitt, som i princip var med på alla reformer, men ville att de skulle ske lite långsammare. Motståndare till denna uppdelning fanns också tidigt, som baron de Gauville som ville sätta sig till vänster för att kunna rösta mera självständigt, men som buades ut då han inte följde den sidans majoritet och därför tvingades att flytta tillbaka till högersidan.

Några år in i den revolutionära eran gjordes konstitutionella försök att bryta upp grupperna, för att motverka känslan av att det parlamentariska arbetet var en batalj mellan olika trupper, snarare än en församling för kunnig och saklig debatt om rådande förhållanden. Det misslyckades.

Det är svårt att definiera högern och vänstern på ett entydigt sätt som håller över tiden. Men det finns ändå återkommande tendenser, som i synen på jämlikhet, frihet och rättvisa. För vänstern är ojämlikhet skadlig och snarast omoralisk, medan högern betraktar den som en nödvändighet för den samhällsliga dynamiken. Bägge menar att deras syn är den enda rättvisa. Men det handlar snarare om olika definitioner av rättvisa, som ligger bakom de olika uppfattningarna om vad som är jämlikt. Vänstern anser att ökat gemensamt ägande och förvaltande är en förutsättning för att individerna ska befrias från kapitalismens bojar. Om inte kollektivet har möjligheten att utöva sina friheter är inte individerna fria. Högern å sin sida sätter alltid den principiella individuella friheten främst, utan att

egentligen ta hänsyn till att de stora olikheterna i ekonomiska och andra förutsättningar gör att människors frihet därmed i praktiken kan variera något alldeles enormt. Bägge anser sig stå för det enda rättvisa alternativet. Vänstern har över tid haft en större tro på vår förmåga till förnuftig planering och kollektiva projekt, som kan svärgöra privata initiativ, men i förlängningen syftar alltså även detta till att frigöra individerna. För högern är det privata ägandet nyckeln till frihet och därmed även demokratin, medan det för vänstern är det gemensamma, kollektiva ägandet och förvaltandet som är det sista, avgörande steget på vägen mot en fullödlig demokrati. Socialdemokratins lösning på detta var blandekonomi, med privata vinster som kunde beskattas och användas till gemensamma investeringar. Det fungerade så länge det fanns ett stort överskott och en växande ekonomi, men när skatterna blir så höga att de stryper investeringsviljan stannar den ekonomiska motorn och utan tillväxt blir det inget att fördela.

Vår tids massiva monopol på nätet, i form av de främst amerikanska bolag som äger vår offentliga infrastruktur, – Facebook, Google, och så vidare – har gjort en handfull privatpersoner till en sorts globala furstar. Nätets dynamik, enligt vilken vinnaren tar allt, och resten bara försvinner, har satt marknadskrafterna ur spel. Det är ett hot mot själva kapitalismen, som varken högern eller vänstern ännu verkar kunna hantera. Är det verkligen självklart att essentiell infrastruktur ska vara privatägd? Var går gränsen för privatiseringarna? Är privat alltid mest effektivt? Ägandefrågan är i vår svenska politiska debatt för tillfället koncentrerad på friskolor och sjukvård, men det är inte otänkbart att den kommer att bli mera central även då det gäller andra företeelser, alltifrån gruvdrift till nationell säkerhet. Och i skuggan lurar själva grundfrågan: vad menar vi egentligen när vi säger »demokrati«?